

KORNAI János.:

A tulajdonformák és a koordinációs mechanizmusok affinitása. A reformszocializmus néhány tapasztalata [a szocialista országokban].
= Ekonomika i matematicheskie metody, 27. 1991.2. 32-45.

A "Valóság" 33. 1990. 1-es számában (pp.1-15) megjelent cikk fordítása - szerkesztőségi megjegyzésekkel; helyenként lényegére rövidítve

- - - - -

A szerkesztőség adalékainak, kommentárjainak fordítása - a megfelelő részek (lábjegyzetek) sorrendjében:

A szerző a kelet-európai szocialista országok alábbiakkal kapcsolatos reform-tapasztalatait összegzi: a tulajdon privatizálása; a bürokratikus apparátus felszámolása; áttérés a piaci viszonyokra

I. Bevezetés:

Világunk a szemtanuja annak: mélyreható társadalmi változások zajlanak a szocialista országokban, melyek 1988-tól drámai fordulatot vettek. Cikkünk az ezzel kapcsolatos multbeli tapasztalatokat elemzi. Szerzője bizik abban, hogy a mult adekvát közelítése a jövőre vonatkozólag segíthet egy egészséges politika kidolgozásában. Azoknak a szocialista országoknak a száma, melyek a multban célul tüzték ki a reformot, természetesen csekély, s a helyzet is bizonytalan mind ezekben, mind az egykori szocialista államokban. Az egyetlen amit tehetünk - felvázoljuk néhány hipotézis körvonalait, melyeket a történelem fejlődési folyamata fog verifikálni.

"Mivel az elemzés célja néhány általános megfigyelés körvonalazása, nem törekszem állításaim adatszerű, empirikus alátámasztására...

... A tárgyalt kérdéseknek számos politikai elágazása van. A tulajdon és a koordinációs mechanizmusokat érintő döntések természetesen szorosban kapcsolódnak a hatalom, a politikai intézmények, az ideológia kérdéseire" - írja a szerző (Vö. "Valóság", 33. 1990.1. pp. 1-15).

2. Politikai és reformszocializmus. Reform és forradalom

"... A reformot meg kell különböztetni a forradalomtól. A reform lényegi változásokat akar keresztülvinni a szocialista rendszerben, ám őrzi annak alapvonásait. A forradalom olyan átalakításokkal kezdődik, melyek az országot végsősoron kivezetik a szocialista rendszerből. A reform és a forradalom közötti különbség nem az átalakítás mikéntjében (az erőszakos és erőszakmentes változtatásban), s nem is a folyamat gyorsaságában (a lassításban vagy a hirtelen robbanásban), hanem az alábbi

kérdésre adott válaszban rejlik: az átalakítás megtöri-e a Kommunista Párt hatalmi monopóliumát, avagy sem. Ebben az értelemben 1989-ben forradalom kezdődött (sorrendben) Magyarországon, Lengyelországban, az NDK-ban, Csehszlovákiában és Romániában.^x Az NDK és Csehszlovákia kikerültek a reform fázisából; a klasszikus szocializmusból ugrottak bele a rendszerváltozásba. (^x A cikk megírásának időpontjában még nem volt számunkra világos: Bulgária és Jugoszlávia melyik csoportba tartozik).

"... A szerző a reformszocializmust itt a "posztszocialista" rendszerváltozás problémájától mentesen vizsgálja..."^{xx} (^{xx} A szerző a forradalmi változásokkal kapcsolatos nézeteit egy közelmúltban megjelent könyvében fejti ki részletesen. [L. az irodalomjegyzék 1-es sz-u tételét])

3. Átalakítás stratégia nélkül

"A stratégia hiánya miatt a reform valóságos folyamatát a szocialista országokban egyaránt jellemzik történelmi kompromisszumok, visszavonulások és előrenyomulások, valamint az eufória és az optimizmus időszakainak váltakozása az elveszett illúziók és a csalódottság időszakaival. Gyakran történik meg az is, hogy bizonyos változásokat minden erőfeszítés ellenére sem lehet tartóssá tenni." (u.o. pp.2-3).^{xxx} (^{xxx} Meggyőző példája volt ennek mindjárt a szovjet peresztrojka kezdetén a tervfeladatoknak állami megrendelésekké transzformálása, melyek a termékeknek több mint harminc százalékát érintették. A hiánygazdálkodás, a szállító és a megrendelő, ill. a bürokrácia által konzervált viszonyok mellett ezek a megrendelések a termékeknek több mint kilencven százalékát tették ki; az állami vállalatokról (egyesülésekről) szóló törvény korrekciója, pedig nem tette lehetővé 1989-ben a megrendelések száz százalékának involválását).

4. A magánszektor kifejlődése

"...A fenti törekvésnek az felel meg, ha a figyelmet elsősorban a magánszektor kifejlődésére összpontosítjuk... Amikor például jómagam bekapcsolódtam a kelet-európai reform-gondolkodásba 1954-ben, 1955-ben és 1956-ban a vitában részt vevő valamennyi kutató csaknem kizárólag az állami szektor megreformálásával foglalkozott.

A viták olyan kérdések körül forogtak, hogy miként kellene több önállóságot adni az állami tulajdonú vállalatoknak és erősebb profitra alapuló ösztönzést alkalmazni körükben, hogyan kellene decentralizálni a gazdaságirányítást, az állami tulajdont - a leginkább marginális szektorok kivételével - megtartva..."(uo. p.3).

Amikor a reformerek eljutottak annak appercipiálásáig: javaslataiknak nincs realitása, kezdtek hajlani a piaci mechanizmus eszkalációjának irányába, ám még mindig mereven ragaszkodtak az állami tulajdon dominanciája nyomán kialakult helyzethez.^x (^xVö. például a decentralizációt oltalmazó korábbi munkákkal, melyek a kelet-európai reform alapját képezik - L. ezzel kapcsolatban az irodalomjegyzék 2-9. tételét)

"... Ha most harminc évet előreugrunk, akkor azt látjuk, hogy a történelem menete eléggé eltért a tudományos életben működő közgazdászok által megalkotott eredeti tervezetektől. Véleményem szerint valamennyi szocialista gazdaságban, ahol a reformoknak volt idejük továbbfejlődni, különösen Magyarországon, Kinában és Lengyelországban, a gazdasági reform legfontosabb eredménye egy jelentős mértékű magánszektor megjelenése..."(u.o. p.3).^{xx}(^{xx}A "formális" és "informális" szektor nyomán. L. az irodalomjegyzék 15-ös sz-u tételét).

"...A magántevékenység legfontosabb áttörése a szocialista gazdaságokban a magán mezőgazdasági tevékenységben mutatkozik meg..."(u.o. p.3)^{xxx} (^{xxx}A magánszektor méreteinek hatékony növeléséről a lakosság munkaidejét reprezentáló statisztikák alapján lehet - évi és szektoronkénti bontásban - ítéletet mondani. Magyarországon a nyolcvanas évek közepén a munkaidő szocialista agrárszektoron belüli hányada az összmunkaidőnek egyharmada volt. A többi vonatkozó adatot a Magyarországon megjelenő agrárszektor leírása reprezentálja. L. ezzel kapcsolatban a 15-ös sz-u forrásmunka 225. oldalát).

"... A mezőgazdaság magán- és félig magángazdaságai mellett más szektorokban is találunk legális, adófizető magántevékenységeket. Jelentős magánszektor keletkezett a szolgáltatások, a közlekedés és az építőipar különböző ágaiban, és egy kisebb mértékben a feldolgozóiparban is működik a magántevékenység..." (u.o. p.3).^{xxxx}(^{xxxx}Magyarországon például az összmunkaidő hányada a nem mezőgazdasági - formális azaz legális magánszektorban 2,4-szeresére emelkedett az 1967-1985. évi időszakban. Az 1980-1985. közötti időszakban pedig a szóban forgó munkaidő-hányad 1,6-szorosára emelkedett).

A magánüzletlátsi viszonyt pedig magánszemélyekből álló csoport legalizálja és realizálja olyan üzletmenetben, melyet vagy egyének vagy családok visznek. A Szovjetunióban pedig az ilyen üzletlátsi viszonyt "szövetkezetinek" nevezik, bár mindenki tudja valójában magánüzletlátsi viszonyról van szó).

"...A formális magánszektoron kívül gyakoriak az informális "mellék"-tevékenységek: engedély nélküli, esetleg illegális, de ugyanakkor megtört tevékenységek virágoznak a szolgáltatásokban, a kereskedelemben, a közlekedésben és az építőiparban..."(u.o. p.4)^x (Magyarországon például a munkaidő hányada az informális szektorban 5,6-szorosára emelkedett az 1977-1986-as időszakban. A munkaidő pedig ezen szektorban százötven százalékkal haladja meg a formális szektorét. L. a 15-ös sz-u forrásmunkát).

A reformközgazdászok tapasztalják az olyan magántevékenységi formák növekedését is, mint saját ház építése egy vagy két szakember és barátok segítségével. ".... Megjelennek a magántulajdonból keletkező különböző típusú jövedelmek is, például a magánlakások kiadásával a városokban és a magánüdülőterületeken..."(u.o. p.4)^{xx} (Például Magyarországon 1988-ban az új lakásépítések hatvanöt százalékát magánereiből kivitelezték. L. a 16-os sz-u forrásmunkát).

Néhány országban, néhány szektorban - mint a lakásgazdálkodás és a mezőgazdaság - az is megtörténik, hogy az állami tulajdont vagy valamely más társadalmi szervezet tulajdonát eladják vagy bérbe adják az egyéneknek. A gyakorlatban azonban a magánszektor növekedésének nagyobb része az olyan vállalkozói kezdeményezések eredménye, amelyek alapja esetenként a magánmegtakarítás, más esetekben pedig csaknem kizárólag az egyén munkateljesítménye..."(u.o. p.4) Számuk azonban többnyire nem volt magas.^{xxx} (Lengyelországban például a forradalom előtt 1989-ben 1 millió magánvállalkozás létezett, amely 2 millió embert foglalkoztatott).

"...Hangsúlyozni kell, hogy a kormánynak nem kell propagandakampányt kifejtenie az állampolgárok meggyőzésére, hogy azok csatlakozzanak a magánszektorhoz. Miután a magántevékenység bizonyos korlátait eltávolítják, a magánszektor teljesen spontán módon növekedni kezd, az egyéni vállalkozások kihajtanak, mint eső utáni gomba az erdőben..."(u.o. p.4)^{xxxx} (Például 1987-től, amikor a szovjet kormány első ízben adta áldását a teljes üzemű kisserővezetésekre, 1989-ig az ezen kisserővezetetekben dolgozók létszáma 15 ezerről 2 millióra emelkedett - a részmunka-időben foglalkoztatottak és az állományban létszámának növekedése mellett).

"....Mihelyst a magán-tevékenység elnyomásának vége, a magánszektor azonnal, eredendően, spontán módon terjedni kezd a reformszocializmus országában. Sem csábítás, sem kényszer nem kell ahhoz, hogy az emberek ezt az életutat válasszák. A tények szerint azonnal hatni kezd a magasabb kezesetek, az erőfeszítések és elismerésük közötti közvetlenebb kapcsolat és a nagyobb önállóság vonzása."(u.o. p.4).^X (^X Magyarországon például több jogász úgy döntött: felhagy az állami szektorban folytatott tevékenységével és éttermet nyit csupán azért, hogy többé ne írják elő számára: mit kell tennie. Ugyanezen oknál fogva egykori szövetkezeti tagok is összeálltak, hogy egy helyi élelmiszerfeldolgozó üzemet alapítsanak).

5. A bürokrácia szivóssága

"...Az eredeti reformtervezetek központi gondolata az utasításos gazdaság megszüntetése volt, azaz a kötelező termelési feladatok és a ráfordítási kvóták kiküszöbölése....

.... A reformerek kezdeti várakozása szerint az adminisztratív rendszer megszüntetésével keletkezett pillanatnyi vákuumot a piaci mechanizmus töltötte volna ki. Más szóval, a bürokratikus utasításokat azonnal felváltották volna a piaci jelzések. E nézet azon a feltételezésen alapult, hogy a kétfajta koordinációs mechanizmus, azaz a bürokratikus és a piaci koordináció között egyszerű komplementer viszony áll fenn..."(u.o. p.7)^{XX}
(^{XX} A "bürokratikus koordináció"-terminust a szerző itt is s a többi munkájában mindennemű pejorativ felhang nélkül használja - miként a Kelet-Európával foglalkozó nagyszámú cikkében és előadásában is. A terminus itt adott típusú irányítási és koordinációs tevékenységi formákra vonatkozik. Ezen mechanizmus legfőbb ismérve a többszintű hierarchikus irányítási szervezet; az alá- fölérendeltségi viszony; az alárendelt utasítása sőt kényserítése a fölérendelt részéről.)

"...Ez az elképzelés-amelyet az 1955-1956-os években magam is osztottam - azonban naivnak bizonyult. A valóságban az adminisztratív utasítások, azaz a közvetlen bürokratikus koordináció megszüntetésével keletkező vákuumot nem a piac töltötte ki, hanem a bürokratikus koordináció egyik másik formája, a közvetett bürokratikus koordináció..."(u.o. p.7)^{XXX} (^{XXX} A "közvetlen és közvetett irányítás"-terminust első ízben Szabó Kálmán, Nagy Tamás és Antal László alkalmazta).

"...A másik oldalon az állami szektor decentralizálásának nincsenek feltétlen nyertesei. Egy valódi decentralizáció eredményeként az állami szektor valamennyi szereplője nyer is, veszít is. A bürokratikus apparátus minden tagja nagyobb önállóságot nyerhet feljebbvalóival szemben, de ugyanakkor veszíthet alárendeltjei feletti hatalmából. Az állami vállalatok vezetőinek és munkásainak előnyei és hátrányai egyaránt származnak abból, ha a paternalizmus csökken, valamint annak nyomán keményedik a költségvetési korlát..."(u.o. p.8) ^{XXXX} (^{XXXX} A "puha" és "kemény" költségvetési korlát-

ra vonatkozó fejtegetések a 17-19-es sz-u forrásmunkákban található. A "kemény" költségvetési korlát kifejezés lényegében szinonim egy cég teljes pénzügyi önállóságával; fizetéseképtelenség esetén csődbejutásának reális veszélyével. A "puha" költségvetési korlát terminus egy olyan helyzetet takar, melyben az állami bürokrácia többféle módon - dotációval, adókkal, kedvezményes hitelekkel, szerződéses adminisztratív árak alkalmazásával stb. - nyújt segítséget az állami vállalatnak, ill. védi meg a vállalatot a pénzügyi csődtől. A túlélés és az eszkaláció a vállalat részéről nem annyira a piaci sikerek függvénye tehát, mint a bürokráciáé).

6. Erős és gyenge kapcsolódások: a piaci szocializmus gyengesege

(Vö. A társadalmi szerveződés alternatív formái)

"A tulajdonformák és a koordinációs mechanizmusok között két erős kapcsolódási pont van. A klasszikus, reform előtti szocialista gazdaság, amely az állami tulajdont és a bürokratikus koordinációt, a klasszikus tőkés gazdaság pedig a magántulajdont és a piaci szabályozást kapcsolja össze. Ez a két egyszerű modell történelmi viszonyítási pontnak tekinthető."

(u.o. p.9)^x(^xA fejezetben kifejtett gondolatok menetére a tulajdonjog elméletének irodalma [Vö. a 20-22-es sz-u forrásmunkákkal] s mindenekelőtt azok a munkák voltak hatással, melyek a szocialista rendszer tulajdonjogi kérdéseivel foglalkoztak. Itt Misses L, Lavoie D, Schroeder G. E. klasszikusnak számító forrásmunkáit szeretnénk kiemelni L. a három utolsó, [23-25-ös sz-u]tételt).

"... A "gyenge" jelző olyan kapcsolódásokra utal, amelyek mesterkéltek és nem elég szívósak ahhoz, hogy ellenálljanak az erősebb kapcsolódás hatásának. A gyenge kapcsolódásokat az erők újból és újból félretolják, akár tetszik az a reformszocializmus szellemi és politikai vezetőinek, akár nem..."(u.o. p.9)^{xx}(^{xx}Az állami és a magántulajdonnak, valamint a piaci és a bürokratikus koordinációnak számos más kombinációja is figyelmet érdemel. Például, ha az állami szektor erős és stabil, a gazdaságnak adott, ekvivalens hányada lehet állami, ám piaci szabályok szerint működtethető).

Az állami tulajdon és a piaci koordináció, valamint a magántulajdon és a bürokratikus koordináció közötti viszony gyenge kapcsolódásként jellemezhető. A viták során behatóan kell foglalkozni azzal a kérdéssel: van-e harmadik út a hagyományos sztalin típusú klasszikus szocializmus és a mai kapitalizmus között. (Vö. p.9)^{xxx}(^{xxx}Néhány politikai vezető és tudós, a sztalin típusú klasszikus szocializmus politikai strukturáit a nyugati típusú parlamenti demokráciától elhatárolva, a politikai szférában a harmadik út védelmére kel. Cikkünk azonban, kitűzött feladatai-

nak megfelelően, csupán a harmadik ut gazdasági koncepcióinak felvázolására törekszik).

7. "harmadik formák" gyengesége

"...Amikor a központosított állami tulajdon mellett más tulajdonformákat is megengedtek, kizárólag a magántulajdon térnyerése volt igazán gyors. Amikor a közvetlen bürokratikus irányítás megszüntetése pillanatszerűen történt, ezt az ürt főként a közvetett bürokratikus irányítás töltötte be, a piaci koordináció némely formájával együtt. A szövetkezeti tulajdon és az asszociatív koordináció legfeljebb kiegészítő szerepet játszanak..."(u.o. p.10-11).^x (Több cikkben a tulajdon "harmadik formái", valamint a koordinációs mechanizmusok adott politikai eszmékhez - mint például a közigazgatás decentralizálása, a helyi irányítás, a demokrácia, az önkormányzatok szerepének növelése, a különböző szövetkezési koncepciók stb - kapcsolódnak. Ezek nézőpontjai azonban meghaladják cikkünk kereteit).

8. Következtetések

(Vö. "A normatív értelmezésekről" u.o. p.13)

"...Azoknak, akik őszintén nagyobb szerepet szeretnének adni a piacnak, nagyobb teret kell engednünk a formális és informális magántevékenység, a szabad be- és kilépés, a verseny, az egyéni vállalkozás és a magántulajdon számára. Csak a magánszektor radikális kiszélesítése hoz létre kedvező körülményeket a gazdaság egészének igazi piacosításához. Az ebben az irányban, azaz a magánszektor kiszélesítése felé történő haladás a gazdasági átalakulás legfontosabb mércéje..."(u.o. p.13)^{xx,xx} (A szerző politikai nézeteit l. részletesebben az 1-es sz-u forrásmunkában).

Tiboldi László
Bp. 1991. IV. 28.